

Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisinin Girdi-Çıktı Tablosu Yardımıyla Değerlendirilmesi

Yrd. Doç. Dr. İlkyay DİLBER

Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, MANİSA

ÖZET

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının lokomotif sektörü olma yolunda son dönemlere üzerinde durulan en önemli sektörlerden biri turizmdir. Milli gelir üzerindeki etkisinin yanında ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesinde yarattığı katkı açısından, turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi içindeki yerinin belirlenmesi ayrı bir öneme sahiptir. Bu inceleme özellikle 1998 yılı Girdi-Çıktı Tablosu ile değerlendirildiğinde sektörün, Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi daha da belirgin bir şekilde açıklanabilmektedir. Bu amaçla turizm sektörünün yarattığı katma değer belirlenmesi, faktör yoğunluğunun saptanması ve sektörün diğer sektörlerle ileriye ve geriye bağlantı katsayılarının açıklanması uygulanacak politikalar için yol gösterici olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Faktör Yoğunluğu, Girdi-Çıktı, Turizm, Katma Değer.

The Evaluatin of Tourism Sector's Effect on Turkish Economy Trough Input-Output Table

ABSTRACT

Tourism industry is one of the most important industries in the economic development of Turkish economy. In addition to its usual effects on GDP, tourism revenues can help to reduce the current account deficits. Thus, in order to determine the importance of tourism industry for the Turkish economy, this study uses input-output tables of the Turkish tourism industry in 1998. Calculating the industry's value added and factor intensity and understanding whether the sector is subject to the dynamic external economies are extremely important for future policy suggestions.

Key Words: Factor intensity, Input -Output, Tourism, value added

GİRİŞ

Turizm sektörü, bugün dünya gayrisafi hasılasının önemli bölümünü oluşturan ve dünyada en hızlı gelişen sektörlerin başında yer almaktadır. Harcanabilir kişisel gelirlerden turizm ve tatile ayrılan payın artması, ulaşım ve iletişim teknolojisindeki hızlı gelişme ve insanların şimdiye kadar görmedikleri ve merak ettikleri yeni bölgeleri ziyaret etme eğilimlerini arttırmıştır.

Tipik turistik faaliyet olarak adlandırılan konaklama, planlama, gezi organizasyonu ve satışı gibi faaliyetlerin yanında, ulaşım ve inşaat sektörlerinin faaliyetlerini de kapsayan turizm sektörü, bu dinamik yapısı ile diğer sektörlerin de gelişiminde itici güç olarak işlev görmektedir.

Turizm sosyal bakımdan, insanların ve ulusların birbirlerini karşılıklı olarak tanımalarını gerçekleştirmesi yanında doğal, sosyal ve kültürel çevrenin korunmasını ve değerlendirilmesini sağlayan bir elemandır (Usta, 2001;111).

Ekonomik bakımdan turizm ise; milyonlarca insanı tüketici ve üretici olarak ilgilendirir. Ekonomik gelişmenin itici ve sürükleyici bir elemanı olan

turizm herşeyden önce; mal ve hizmetlerin tüketimini ve bu mal ve hizmetleri üreten firmalar içinde bir gelir kaynağını ifade eder. Bu ihtiyaçların artması daha çok mal ve hizmet üretmek zorunluluğunu, yatırımları, üretimi ve gelirleri arttırmıştır.

Turizm milli gelire olan katkısı yanında, sağladığı döviz geliri ile ödemeler dengesi açığının kapanmasında da önemli rol oynamaktadır. Geniş kitlelere iş imkânı sağlamasının bir sonucu olarak istihdamın en fazla olduğu emek yoğun sektörlerden biri olma avantajına sahip olan turizm sektörü, aynı zamanda ülke için etkin bir pazarlama ve reklam aracı olma özelliğini sürdürmektedir.

Dünya turizm pazarında ortaya çıkan değişimlere ve yeni beklentilere her yönüyle cevap verebilecek bir turizm potansiyeline sahip olan ülkemizde, 1980'li yıllardan itibaren alınan tedbirler, sağlanan teşvikler ve uygulanan politikalar ile çok sayıda turistik tesis inşa edilmiş, değişen tüketici taleplerine cevap verecek bir turizm alt yapısının oluşturulması için yoğun çabalar harcanmıştır.

Özellikle dinamik yapısı ile ülkemizin son dönemlerde üzerinde önemle durduğu turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi üzerindeki etkisinin ve diğer sektörlerle önsel ve gerisel bağlantılarının belirlenmesi çalışmamızın ana noktasını oluşturmaktadır.

Yapılacak inceleme sonucunda turizm sektöründeki bir gelişmenin diğer sektörler üzerinde yaratacağı etkiler vurgulanmaya çalışılacaktır. Özellikle turizm sektörünün yaratacağı katma değerın saptanması, işgücü ve sermaye yoğunluklarının belirlenmesi, bu sektörün Türkiye Ekonomisi içindeki payının belirlenmesi açısından önemli olacaktır.

I. DÜNYADA TURİZM SEKTÖRÜ

Turizm dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biridir. Dünyada turizm faaliyetlerinin ortalama yıllık büyüme hızı 1980-2000 döneminde %6,8 oranında seyretmiştir. Toplam uluslararası ticaret hacmi içinde turizmin payı bu gelişme eğilimine bağlı olarak dönemin sonunda %15 e ulaşmıştır. 1990'lı yılların sonuna gelindiğinde hizmetler sektörü içinde turizm birinci sıraya yükselmiştir. 2000 yılında 698 milyon kişi turizm hareketine katılmış, turizm gelirleri ise yılda %9'luk artışla 476 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Dünya turizminin ağırlık noktasını ülkemizin de yer aldığı Avrupa Bölgesi oluşturmaktadır. Avrupa Bölgesi dünya turist sayısının %57'sine sahiptir. Avrupa'dan sonra en önemli pay %19 ile Asya/Pasifik bölgesine aittir. Bu iki bölge dışında en büyük paya sahip 3. bölge ise %16'lık pay ile Amerika bölgesidir. Afrika ve Orta-doğu Bölgesinin dünya turist sayısı içindeki payı ise %4 olarak gerçekleşmektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi, dünya turizminin ekonomik yönden gelişmiş ve gelir düzeyi yüksek üç bölge arasında yoğunlaştığı söylenebilir (Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O – 2004:4).

Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre, 2002 yılında uluslararası turizm hareketleri bir önceki yıla göre % 1,4 artış göstererek 702 milyon kişi, aynı şekilde turizm gelirleri de % 2,4 artarak 474 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 1 : Dünya Turizmine Katılanların Sayısı ve Turizm Gelirleri (Milyar \$)

Yıllar	Turist Sayısı (milyon)	Değ.%	Turizm Gelirleri	Değ.%
1988	394	-	204	-
1989	426	8,1	221	8,3
1990	458	7,5	268	21,3
1991	463	1,1	277	3,4
1992	502	8,4	314	13,4
1993	518	3,2	321	2,2
1994	550	6,2	353	10,0
1995	564	2,5	401	13,6
1996	595	5,5	434	8,2
1997	613	3,0	444	2,3
1998	628	2,4	445	0,2
1999	652	3,8	454	2,0
2000	696	6,7	477	5,1
2001	692	-0,6	463	-2,9
2002	702	1,4	474	2,4
2003	694	-1,2	460	-2,9
2004	760	10	502	9,1

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) verilerinden derlenmiştir.

2003 yılına ilişkin genel bir değerlendirmenin yapıldığı "c" raporuna göre, 2003 yılında ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre tahmini olarak % 1,2 düşüş göstermiş ve 702 milyon olan ziyaretçi sayısı 694 milyon kişiye gerilemiştir. Raporda Irak Savaşı, ekonomik durgunluk ve SARS'ın 2003 yılında sektörü etkileyen en önemli üç unsur olduğu ifade edilmiştir. Turist sayısında en önemli düşüş % 9 oranı ile Asya&Pasifik bölgesinde yaşanırken, Amerika da turist sayısı % 2 oranında düşmüştür.

Tablo-2: Bölgeler ve Dünya Turizminden Aldığı Paylar (milyon kişi)

Bölgeler	2002	Pay (%)	2003	Pay (%)
DÜNYA	702.6	100	694	100
AVRUPA	399.8	56,9	401.5	57,8
Kuzey Avrupa	46.4	6,6	47.1	6,8
Batı Avrupa	141.1	20,1	139.1	20,0
Orta Avrupa	65.2	9,3	68.3	9,8
Güneydoğu/Akdeniz	147.0	20,9	147.0	1,2
ASYA-PASİFİK	131.1	18,7	119.0	17,2
Asya/Kuzeydoğu	73.6	10,5	67.2	9,7
Asya/Güneydoğu	42.2	6,0	35.7	5,1
Okyanus	9.6	1,4	9.4	1,4
Güney Asya	5.9	0,8	6.8	1,0
AMERİKA	114.9	16,3	112.4	16,2
Kuzey Amerika	81.6	11,6	76.1	11,0
Karayipler	16.1	2,3	17.3	2,5
Orta Amerika	4.7	0,7	4.9	0,7
Güney Amerika	12.5	1,8	14.2	2,0
AFRİKA	29.1	4,1	30.5	4,4
Kuzey Afrika	10.3	1,5	10.8	1,6
Sahra/Afrika	13.8	1,9	19.8	2,8
ORTADOĞU	27.6	3,9	30.4	4,4

Kaynak: WTO, World Tourism Barometer-2003 verilerinden derlenmiştir.

Dünya Turizm Örgütü (WTO) verilerine göre, dünyada en fazla turizm gelirini 81,7 milyar dolar ile ABD elde etmektedir. 2004 yılında da 74,5 milyar dolar ile zirvede bulunan ABD'nin turizm gelirleri 2005 yılında yüzde 9,6 oranında artış göstermiştir. ABD'yi turizm gelirleri 2004 yılına göre yüzde 5,8 artışla 47,9 milyar dolar gerçekleşen İspanya ve turizm geliri 40,8 milyar dolardan 42,3 milyar dolara yükselen Fransa izlemektedir. 2004 yılı turizmden 35,4 milyar dolar kazanan İtalya, sıralamada dördüncü sırada yer almaktadır. Ancak, en yüksek gelirler sıralamasında ilk 10'da bulunan ülkeler ile karşılaştırıldığında, İtalya'nın 2005 yılındaki turizm gelirinin bir önceki yıla göre 0,7 oranında gerilediği dikkati çekmektedir. Bu arada turizmden İngiltere 30,4 milyar dolar, Çin Halk Cumhuriyeti ise 29,3 milyar dolar gelir elde etmektedir. Bu ülkeleri Almanya, Türkiye, Avusturya ve Avustralya izlemektedir.

Diğer taraftan sıralamadaki en yüksek turizm geliri elde eden ilk 10 ülke arasında geliri 2004 yılına göre en fazla artan ülke Türkiye'dir. Buna göre, bir önceki yıl 15,9 milyar dolar elde eden Türkiye'nin turizm geliri 2005 yılında yüzde 14,2 oranında artış göstermiştir. Türkiye'yi yüzde 13,8 oranında turizm gelir artışıyla Çin ve yüzde 9,6'lık artış ile de ABD izlemektedir (<http://www.tuyed.org.tr>- 14.12.2006).

Tablo-3: 2005 Yılında Ülkeler İtibarıyla Turizm Gelirleri Yönünden İlk 10 Ülke

SIRALAMA	ÜLKELER	TURİZM GELİRİ (MİLYAR \$)		% DEĞİŞİM
		2004	2005	
1	ABD	74,5	81,7	9,6
2	İSPANYA	45,3	47,9	5,8
3	FRANSA	40,8	42,3	3,7
4	İTALYA	35,6	35,4	-0,7
5	İNGİLTERE	27,7	30,4	
6	ÇİN	25,7	29,3	13,8
7	ALMANYA	20,1	29,2	
8	TÜRKİYE	15,9	18,2	14,2
9	AVUSTURYA	19,4	15,5	
10	AVUSTRALYA	-	14,9	

Kaynak: Dünya Turizm Örgütü'nün (WTO) verilerinden derlenmiştir

II. TÜRKİYE'DE TURİZM SEKTÖRÜ

Uluslararası turizmin sürekli ve kesintisiz artışı, gelişen birçok ülkenin devamlı büyüyen bu sektöre ilgi duymasına neden olmuştur. Türkiye gibi gelişen bir ülkenin pazar payı almak üzere uluslararası turizm sektörüne ilgi duymasının nedenleri:

- Turizm talebinin her geçen gün hızla artması,
- Turizmin döviz darboğazı sorunlarına çözüm getirebilmesi,
- Turizm sektörünün gelişme maliyetleri düşük olması,
- Turizm kavramı, turizm işletmeleri tarafından maliyetleri düşürdüğü ölçüde benimsenmesi ve çoğunlukla bir pazarlama unsuru olarak kullanılması (Roney, 2002:3),
- Turizmin ekonomik kısıtlamalardan, tarife ve kotalardan daha az etkilenmesi,

şeklinde sıralanabilir (Manisalı- Yarcın,1987:9).

Dünyada turizm hareketleri hızla gelişme gösterirken, Türkiye de gerek ekonomik politikaları kapsamında ve gerekse mikro bazda turizm sektöründe çok hızlı bir büyüme göstermiştir. Turistik amaçlı yatırımlardaki artış, milli gelir içinde turizmin payının yükselişi, hizmet sektöründe öncelikli istihdam alanı haline dönüşmesi, ödemeler dengesine olumlu katkısı ve yabancı sermayeyi ülkeye çekmesi sektörün önemini açıkça göstermektedir.

Türk ekonomisinin genel trendi hem hizmet ve hem de sanayi sektörlerinde üretimin ve talebin genişlemesi yönündedir. Bu nedenle turizm, ekonominin genel trendine uygun olarak gelişmektedir. Türkiye'nin geleneksel tarım ve sanayi ürünleri ihracatından, gerekli döviz gereksinimini bütünüyle kapatacak bir gelişme beklemek, kısa ve orta vadede gerçekleşmesi zor bir olasılıktır. İşi dövizleri ve dış finansman girdileri ise her zaman istenen boyutlara

ulaşamamaktadır. Bundan dolayı dış aktif turizmin, Türkiye için önemli döviz girdisi sağlayabileceği görülmektedir (Çımat- Bahar,2003: 4).

Rekabet gücü yüksek bir turizm sektörü, Türkiye'nin sadece cari açık sorununu çözmek için değil, istihdamı artırmak, hatta ülkemizi tanıtmak için de altın bir sektör konumundadır. Turizm Türkiye'de ödemeler bilançosu içinde ihracattan sonra ikinci büyük döviz geliri sağlayan faaliyet konumuna yükselmiş ve endüstri içinde başta inşaat ve ulaştırma sektörleri olmak üzere 38 sektörü doğrudan etkilemektedir (www.turizm gazetesi.com.tr).

1990-2005 yılları arasında ülkemize giren turist sayısı ve elde edilen turizm gelirleri Tablo-4'de belirtilmiştir. Bu verilere göre 1999 yılında yaşanan yüksek oranlı turist sayısı ve turizm geliri düşüşünün ardından, 2000 yılından itibaren hızlı bir yükselişin olduğu görülmektedir.

Tablo-4: Yıllar İtibarıyla Turist Sayısı Ve Turizm Gelirleri

YILLAR	Yabancı Ziyaretçi sayısı	DEĞİŞİM%	Yabancı Ziyaretçi harcaması	DEĞİŞİM%
1990	5 389	20,9	2 705	5,8
1991	5 517	2,4	2654	-1,9
1992	7 076	28,3	3 639	37,1
1993	6 500	-8,1	3 959	8,8
1994	6 670	2,6	4 321	9,1
1995	7 726	15,8	4 957	14,7
1996	8 614	11,5	5 650	13,9
1997	9 689	13	7 008	23,9
1998	9 752	0,6	7177	2,4
1999	7 464	-23,4	5 193	-27,64
2000	10 412	39	7 636	47
2001	11 569	11	8 090	5,9
2002	13 247	14,5	8 481	4,7
2003	14 030	5,3	9 677	14,1
2004	17 517	24,86	12 125	25,3
2005	21 122	20,59	13 929	14,8

Kaynak: TÜRSAB verilerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün Gayrisafi Yurtiçi Hasıla içindeki payı incelendiğinde 1980 yılında % 0.6 olan payının yıllar itibarıyla sürekli artarak 2003 yılında % 5.5'a yükseldiği görülmektedir.

Turizm sektörünün Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı incelendiğinde; 1980 yılında %11.2 olan payın 1984 yılına kadar düşüş gösterdiği görülmektedir. 1984 yılından sonra önemli artışlar gösteren turizm sektörünün

toplam ihracat içindeki payının 2003 yılında % 28.3 olarak gerçekleştiği gözlenmektedir (Tablo- 5).

Tablo- 5: Turizm Gelirlerinin GSYH ve İhracat İçindeki Payları

YILLAR	Turizm Gelirlerinin GSYH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracata Oranı
1980	0,6	11,2
1981	0,8	8,1
1982	0,7	6,4
1983	0,8	7,2
1984	1,7	11,8
1985	2,8	18,6
1986	2,1	16,3
1987	2	16,9
1988	2,6	20,2
1989	2,4	22
1990	2,1	24,9
1991	1,8	19,5
1992	2,3	24,7
1993	2,2	25,8
1994	3,3	23,9
1995	2,9	22,9
1996	3,2	25,7
1997	4,2	30,8
1998	3,8	28,9
1999	2,8	19,6
2000	3,8	27,5
2001	6,9	32,1
2002	6,6	33,9
2003	5,5	28,2

Kaynak: TÜİK ve T.C Merkez Bankası istatistiklerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün elde ettiği gelirlerinin dış ticaret açılarını kapatma payı Tablo – 6’de değerlendirilmiştir. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı verilerinden derlenerek elde edilen tablodan, sektörün 1996 yılında % 27.7 olan dış ticaret açıklarını kapama payının, 2003 yılında % 56.6’ya yükseldiği görülmektedir.

Tablo – 6: Turizm Gelirlerinin Dış Ticaret Açıklarına Kapama Payı

YILLAR	Dış Ticaret Açığı (DTA) \$	Turizm Geliri	Turizm Gelirinin Kapama payı	DTA (%)
1996	20.402	5.650	27,7	
1997	22.298	6.208	27,8	
1998	18.947	7.177	37,9	
1999	14.100	5.203	36,9	
2000	27.178	7.636	28,1	
2001	10.500	8.090	77	
2002	13.500	8481	62,8	
2003	16.230	9676	56,6	

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Turizm sektörünün ihracat içindeki payı ve dış ticaret açıklarının kapatılmasında üstlendiği role karşılık, toplam yabancı sermaye yatırımları içindeki payının düşük olduğu görülmektedir. Türkiye'nin "İhracata Yönelik Büyüme Stratejisi"ne geçtiği 24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile, diğer tüm sektörlerde olduğu gibi, yabancı sermaye girişinin teşvik edilmesiyle turizm sektörüne yapılan yabancı sermaye yatırımları artmış, ancak 1991 yılından sonra hızla azalmıştır. Tablo – 7'de da belirtildiği gibi 2003 Ocak/Haziran döneminde toplam yabancı sermaye yatırımları içinde turizm sektörünün aldığı pay % 3.5 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 7: Turizmde Yabancı Sermaye Yatırımları

Yıllar	Top yabancı sermaye (milyon dolar)	Turizmde Yabancı Sermaye (milyon dolar)	Turizmdeki payı %
1991	1 967	240,2	12,2
1992	1 820	108,1	5,9
1993	2 271	107,2	4,7
1994	1 484	57	3,8
1995	2 938	174,8	5,9
1996	3 837	129,1	3,4
1997	1 678	240,1	14,3
1998	1 646	52,1	3,2
1999	1 700	40	2,4
2000	3 474	50,2	1,6
2001	2726	86,5	3,2
2002	2243	80,2	3,6
2003 Ocak/Haziran	1208	42,2	3,5

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Türkiye turizminin gelen turistlerin geldikleri bölge açısından payları incelendiğinde en yüksek payın, 2004 yılı için, % 54.7 ile AB üyesi ülkelerden oluştuğu dikkati çekmektedir. Bunu % 15.9 ile Bağımsız Devletler Topluluğu ve % 13.1 ile Doğu Avrupa ülkeleri izlemektedir.

Tablo – 8: Turizm Pazarlarımızın Bölgesel Bazda Paylarındaki Gelişmeler (%)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004
AB (2004'teki yeni üyeler hariç)	49,1	53,2	57,2	58,2	55,1	54,7
Orta/Güney Amerika	0,60	0,90	0,81	0,3	0,3	0,2
Toplam Afrika	1,8	1,6	1,5	1,4	1,3	1,1
Kuzey Amerika	4	5,5	4,2	2,2	1,9	1,9
Asya/Pasifik	4,3	2,7	2,5	2,3	2,1	1,91
Ortadoğu (İsrail hariç)*	7,6	5,6	4,6	5,2	5,7	6,07
Ortadoğu (İsrail Dahil)*	11,5	8,6	7,3	7,2	8	7,9
B.D.T	17,6	13,3	12,3	12,5	14,8	15,9
Doğu Avrupa	8	11,4	11,2	12,9	13,4	13,1
Komşu ve yakın ülkeler**	---	31	28,2	30,3	34,8	33,9
* İnan dahil						
**Rusya Fed., Bulg., İnan, Yunan., İsr., Ukr., Azerb., Sırbistan/Kara., Gürc., Sury., Mak., Ürd., Lüb., Arn., Irak, Erm.						

Kaynak: TC Kültür ve Turizm Bakanlığı istatistiklerinden derlenmiştir.

Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan biri, işsizliktir. Turizm sektörünün emek yoğun bir sektör olması ve otomasyona diğer sektörlerden daha az imkan sağlaması bu sektörde insan gücüne olan ihtiyacı daha da artırmaktadır. Dolayısıyla bir ülkede turizm sektörünün gelişmesi, söz konusu ülke insanların bu sektörde istihdam edilebilmelerine imkan verebileceği gibi, işsizlik sorununun çözümünde de önemli bir rol oynamaktadır (Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O – 2004:17).

Turizm ve seyahat sektörü, dünyada en fazla iş sahası yaratan sektörlerden biri konumundadır. Turizm sektörü dünya genelinde 212 milyon kişiye istihdam imkanı sağlayarak küresel işgücünün % 10,6'sını oluşturmaktadır.

Ülkemizde, TÜİK verilerine göre, 2001 yılında turizm sektöründeki istihdam bir önceki yılın seviyesini korumayı başarmıştır. 2001 yılında turizm endüstrisinde 1 milyon 7 bini doğrudan istihdam olmak üzere 2,5 milyon kişi istihdam edilmiştir. Böylece, 2001 yılında doğrudan istihdamın Türkiye toplam istihdamı içindeki payı % 5,1'e çıkmış, doğrudan + dolaylı istihdamın payı ise % 12,8 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo – 9: Turizm Sektöründe İstihdam

YILLAR	Turizmde Doğrudan İstihdam	Yıllık Değişim (%)	Doğrudan turizm istihdamının toplam istihdam payı (%)	Turizmde Doğrudan Olaylı İstihdam	Doğrudan dolaylı turizm istih.toplam istihdam payı (%)
1993	662.081		3,5	1.617.703	8,7
1997	891.334	17,1	4,3	2.228.334	10,7
1998	975.399	9,4	4,6	2.438.498	11,4
1999	1.012.152	3,8	4,6	2.530.379	11,6
2000	1.009.211	-0,3	4,8	2.523.026	12,1
2001	1.007.793	-0,1	5,1	2.519.481	12,8

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenmiştir.

III- TURİZM SEKTÖRÜNÜN GİRDİ-ÇIKTI ANALİZİ YARDIMIYLA DEĞERLENDİRİLMESİ

Endüstrilerarası mal ve hizmet akımı çok yönlü ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Ulusal ekonominin planlanabilmesi için, her şeyden önce, ekonominin yapısını tanımak ve endüstriler arasındaki ilişkileri bilmek gerekir. Bu ilişkilerin belirlenmesinde çeşitli modellere ihtiyaç duyulur. Girdi- Çıktı Analizi de, matematik ve istatistik analizleri yardımıyla, endüstrilerarası ilişkileri tutarlı olarak inceleyen bir modeldir.

Girdi-çıkıtı analizi yaklaşımı temelde, her biri ayrı üretim fonksiyonuna sahip n sayıda üretici sektör ve nihai talep üzerinde durur. Belli bir mal sadece bir sektör tarafından üretilmekte olup sektörlerin çıktıları birbirleriyle ikame edilememektedir. Bu analiz ekonomide uzun dönemde denge konumu için geçerlidir (Korum,1963:10).

Leontief tarafından oluşturulan girdi-çıkıtı tablosu yalnızca üretim faaliyetlerini ele almakta, tüketimi bir sonuç olarak görmektedir. Üretim değerlendirilirken ise ekonomi iki kesime bölünmüştür. Birincisi üretimin gerçekleştiği kesim, ikincisi ise üretimin nihai talep olarak kullanıldığı kesim (Yiğitbaşı, 2001:524).

Bir ülkenin sektörel planlamasının yapılmasında temel tahmin yöntemi olarak değerlendirilen girdi-çıkıtı tablosunun sütunları girdileri; satırları çıktıları gösterir. Oluşturulan girdi-çıkıtı tablosunda satır ve sütun toplamları birbirine eşittir.

Bir sektörün toplam üretim ile ara tüketimi arasındaki fark katma değer olarak tanımlanır. Satırların nihai taleple toplamı sütunların katma değerle toplamına eşittir. Bu bize girdi-çıkıtı tablosunda genel dengeyi gösterir (Kepenek, 1977:70).

Girdi-çıkıktı tablosu matrisinin her elemanının değeri, satır ve sütunların kesişme noktası, sektörler arasındaki teknik ilişkileri gösterir. Bu nokta bir sektörün üretim tutarı ile girdi tutarı arasındaki ilişkiyi yansıtır.

Her sektörün bulunduğu sütunda yer alan her girdinin toplam üretime oranı sektörlerarası teknik katsayıları gösterir.

Teknik katsayı;

$$A_{ij} = \frac{\text{J sektörünün } i \text{ 'den girdisi}}{\text{J sektörünün toplam üretimi}}$$

Her sütun için hesaplanan bu teknik katsayılar bize belirli bir sektörde 1 birim üretim artışı sağlamak için diğer sektörlerden ne oranda girdi alınması gerektiğini göstermektedir.

A- GİRDİ - ÇIKTI ANALİZİNDE KULLANILAN TABLOLARIN TANIMLARI

1- Kullanım (Girdi - Çıktı) Tablosu

Endüstrilerarası mal ve hizmet akımını gösterir. Tabloda sütunlar bir sanayiinin üretimi için gerekli girdileri ve katma değer unsurlarına yapılan ödemeleri, satırlar ise sanayiler tarafından üretilen ürünlerin hangi sanayiler ve nihai talep unsurları tarafından kullanıldığını gösterir

2- Arz Tablosu

Endüstriler tarafından üretilen malların ne kadarının sektörün kendisi, ne kadarının diğerleri tarafından üretildiğini gösterir. Arz tablosu iki bölüme oluşur. Birinci bölüm, yurtiçinde üretilen mal ve hizmetlerin arzını, ikinci bölüm ise ithal edilen mal ve hizmetlerin arzını gösterir.

3- Girdi Katsayıları Matrisi (A)

Bu tablo sektörlerin bir birimlik üretim yapabilmeleri için gerekli oldukları girdi değerlerini oransal olarak açıklar.

4- Girdi Ters Matrisi (I – A)⁻¹

Bu matrisin sütun elemanları bir sektörün ürünlerine olan nihai talep artışının, girdi aldığı bütün sektörler üzerindeki doğrudan ve dolaylı üretim etkilerini bir çarpan aracılığı ile gösterir (TÜİK, 2001:2).

IV- TURİZM SEKTÖRÜNÜN TÜRKİYE EKONOMİSİNDEKİ YERİ VE SEKTÖREL BAĞIMLILIĞI

Girdi- çıkıktı tablosu yardımıyla turizm sektörünün ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarını ve endüstrilerarası ekonomik etkilerini açıklayabilmek amacıyla, 1998 yılı Türkiye Ekonomisi Girdi-Çıktı Tablosu kullanılmıştır. Böylece turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki yeri ve öneminin, diğer sektörlerle arasındaki üretim ilişkisinin değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

Turizm sektörü incelenirken Türkiye İstatistik Kurumunun (TÜİK) sektörel ayrımları dikkate alınmıştır. Buna göre turizm sektörü şu alt sektörler dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

- Oteller, moteller, pansiyonlar, kamplar ve diğer konaklama yerleri.
- Lokanta, kahvehane, bar ve yeme-içme yerleri.

- Eğlence, dinlenme, kültür ve sporla ilgili faaliyetler
- Destekleyici ve yardımcı ulaştırma faaliyetleri; seyahat acentelerinin faaliyetleri.

A- TURİZM SEKTÖRÜNÜN GERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYISI

Bir sektörün ekonominin bütünü içindeki yerinin değerlendirilmesinde kullanılabilecek en anlamlı araç, girdi-çıktı tablosunda yer alan sektörün “teknik katsayısı”dır. Bu oran sektörün hem geriye, hem de ileriye doğru bağlantısını açıklamaya yarar.

Bir sektörün geriye doğru bağlantı etkisi;

$$B_G = \frac{x_{ij}}{x_j}$$

formülü ile ifade edilir. Burada X_{ij} , sektörün toplam girdi miktarını, X_j ise sektörün üretim miktarını göstermektedir. Uygulamada sayısal değerler milyon YTL olarak ifade edilmiştir.

Turizm sektörüne formül uygulandığında girdi katsayıları oranı;

$$B_G = 2.326 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} = 0,53 \text{ (} 0,53 / 1 \text{)}$$

olarak bulunur. Bulunan bu katsayı turizm sektöründe 1 birimlik hasıla (üretim) artışı sağlamak için, 0,53 birimlik sermayeye ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle; turizm sektöründe sermaye-hasıla oranı 0,53'tür.

Bilindiği gibi verimliliğin yüksek olabilmesi için sermaye-hasıla oranının düşük olması gerekir. Sermaye-hasıla oranının tersi (Y/K), sermayenin verimliliğini gösterir. Turizm sektöründe; 0,53 birim sermaye kullanarak 1 birimlik üretim artışı sağlanabilmektedir. Bu da turizm sektöründe sermayenin marjinal verimliliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

Girdi katsayıları oranının aynı zamanda geriye doğru bağlantı katsayılarını da gösterdiğini belirtmiştik. Buradan hareket ederek, turizm sektörünün seçilmiş bazı ana sektörlerden aldığı girdi miktarını, toplam girdi miktarına oranlayarak, turizm sektörünün her bir sektörden aldığı girdi oranlarını bulabiliriz.

Turizm sektörünün;

Elektrik üretimi, iletimi ve dağıtım sektöründen aldığı girdi payı;

$$85,9 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

Mali aracı kuruluşlar sektöründen aldığı girdi payı;

$$192,8 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,08 \quad (0,08/1)$$

Mezbahacılık et kesim ve dağıtım sektöründen aldığı girdi payı;

$$207,5 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,09 \quad (0,09/1)$$

Süt ürünleri sektöründen aldığı girdi payı;

$$96,5 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

Alkollü içecekler sektöründen aldığı girdi payı;

$$102,4 \text{ Milyon YTL} / 2.326 \text{ Milyon YTL} = 0,04 \quad (0,04/1)$$

olarak hesaplanmıştır.

Bu sonuçlara göre; turizm sektöründe 1 birimlik üretim artışının gerçekleştirilebilmesi için, elektrik üretimi, iletimi ve dağıtım sektöründen 0,04 birim, mali aracı kuruluşlar sektöründen 0,08 birim, mezbahacılık et kesim ve dağıtım sektöründen 0,09 birim, süt ürünleri sektöründen 0,04 birim ve alkollü içecekler sektöründen 0,04 birim girdi kullanması gerekmektedir.

B - TURİZM SEKTÖRÜNÜN İLERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYISI

Turizm sektörünün toplam ara malları talebinin, turizm sektörünün toplam üretim miktarına oranlanmasıyla ileri doğru bağlantı katsayıları elde edilir. Böylece, diğer sanayilerin turizm sektöründen ne oranda ara malları talep ettiği belirlenebilir. İleriye doğru bağlantı katsayısını;

$$B_i = \frac{\sum_{j=1}^n X_{ij}}{X_i}$$

formülü ile ifade edebiliriz. Formülde X_{ij} turizm sektörünün toplam ara malları talebini, X_i ise turizm sektörünün üretim miktarını göstermektedir. Buna göre turizm sektörünün ileriye doğru bağlantı katsayısı;

$$B_i = 1.053 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} = 0,24 \quad (0,24/1)$$

olarak bulunur.

İleriye doğru bağlantı katsayısı bize ; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artışın, diğer sanayi dallarının üretiminde 0,24 birimlik bir artış etkisi yaratacağını gösterir.

C - TURİZM SEKTÖRÜNÜN YARATTIĞI KATMA DEĞER

Turizm sektörünün yarattığı katma değeri 1998 yılı girdi-çıkış tablolarını kullanarak işgücü ücreti karşılığında ve ücret dışı yaratılan katma değer olarak ikiye ayırıp değerlendirebiliriz. İşgücü ücreti karşılığında yaratılan katma değer hesaplanırken; üretim miktarından girdi ödemeleri, sermayenin aşınma-yıpranma payları ve ücret ödemeleri çıkarılarak, net katma değer rakamına ulaşılır. Bulunan net katma değer rakamı yapılan toplam ücret ödemelerine bölünür. İşgücü ücreti karşılığı, vergi dahil, yaratılan katma değer;

$$\frac{\text{Net Katma Deger}}{\text{Parasal Ödeme Toplamı}} = 2.078,8 \text{ Milyon YTL} / 2.030 \text{ Milyon YTL}$$

$$= 1,03$$

Elde edilen bu sonuca göre; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artış, 1,03 birimlik bir katma değer artışı, yani ek gelir, yaratmaktadır.

Ücret dışı faktör gelirleri ile yaratılan katma değer ise;

$$\frac{\text{Net Katma Deger}}{\text{Faktör Ödemeleri Toplamı}} = 1.796,8 \text{ Milyon YTL} / 2.025,5 \text{ Milyon YTL}$$

$$= 0,89$$

Bu sonuca göre; turizm sektörünün üretimindeki 1 birimlik bir artış ücret dışı diğer üretim faktörlerinde, 0,89 birimlik bir katma değer artışı yaratmaktadır. Ücret dışı diğer faktör gelirlerindeki katma değer artışı ile ücrete bağlı katma değer artışı sonuçları değerlendirildiğinde, turizm sektörünün emek-yoğun teknoloji uygulayan bir sektör görünümünde olduğu sonucuna varılabilir.

D – TALEP DEĞİŞMELERİNİN GERİYE VE İLERİYE DOĞRU BAĞLANTI KATSAYILARI İLE YORUMLANMASI

İleriye ve geriye doğru bağlantı katsayıları, talep değişmelerinin yaratacağı dolaysız etkiyi gösterir. Talep değişmelerinin yaratacağı dolaylı etkiler ise, ters matris ile hesaplanmaktadır. Ters matris satırları toplamı bir sektörün toplam ileriye doğru etkisini, sütunları toplamı ise toplam geriye doğru etki katsayılarını açıklar. Tablo- 10 ‘da bu etkiler gösterilmiştir.

Tablo – 10: Talep Değişmelerinin Yaratacağı Dolaysız Ve Dolaylı Etkiler

	DOLAYSIZ ETKİLER		DOLAYLI ETKİLER	
	İleriye doğru bağlantı katsayısı (B _i)	geriye doğru bağlantı katsayısı (B _g)	Toplam ileriye bağlantı etkileri (TB _i)	Toplam geriye bağlantı etkileri (TB _g)
Turizm Sektörü	0,24	0,53	5.3701	6,7292

Kaynak: TÜİK, Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı 1998, tablosu verilerinden yararlanılarak hesaplanmıştır.

Tablo-10’a göre; turizm sektörünün dolaysız talep değişmelerinin yaratacağı etkileri açıklayan, ileriye doğru bağlantı katsayısı düşük, geriye doğru bağlantı katsayısı yüksektir. Talep değişmelerinin dolaylı etkilerini açıklayacak olan toplam ileriye ve geriye bağlantı etkisi ise yüksektir.

Turizm sektörünün, 1 birimlik üretim için 0,53 birim girdiyi kendisinden ve ilişkili olduğu diğer ana sektörlerden almaktadır. Buna karşılık, diğer sektörlerin kullandıkları girdiler içinde turizm sektörünün katkısı 6,72’dir. Bu değerden (6,72), kendi üretimi için aldığı girdi oranını (0,53) çıkardığımızda;

$$6,72 - 0,53 = 6,19$$

bulunur.

Bu sonuç, turizm sektörünün talebinde meydana gelecek bir değişimin yaratacağı dolaylı etkiyi gösterir ve bu sektörde meydana gelecek 1 birimlik talep artışı, diğer sektörlerde 6,19 birimlik bir üretim artışı yaratacaktır.

Toplam ileriye doğru bağlantı katsayısı açısından yapılacak bir değerlendirme, turizm sektörünün ilişkili olduğu diğer sektörlerdeki 1 birimlik üretim artışı için, turizm sektörü 0,24 birim girdi sağlamaktadır. Diğer sektörlerin üretimindeki artışa karşılık yaratılan toplam ileriye bağlantı etkisi ise turizm sektörü için 5,37’dir. Bulunan bu sonuçtan (5,37), 1 birimlik üretim artışı için dokuma sanayinin sağladığı girdi miktarı (0,24) çıkarıldığında;

$$5,37 - 0,24 = 5,13$$

bulunur.

Bu değer, turizm sektörünün diğer ilişkili olduğu sektörlerdeki 1 birimlik talep artışı karşısında gerçekleştireceği üretim artışını göstermektedir.

Turizm sektörünün faktör yoğunluğu işgücü ve sermaye yoğunlukları ile belirlenebilir. İşgücü yoğunluğunu; işgücüne yapılan ödeme miktarının, bu sanayi dalının üretim miktarına oranıyla bulunur. Hesaplamalarda kullanılacak değerler milyon YTL olarak alınmıştır. Buna göre;

$$\begin{aligned} \text{İşgücü Payı} &= \frac{\text{Parasal Ödeme Toplamı}}{\text{Gayri safi Katma Deger}} \\ &= 2.030 \text{ Milyon YTL} / 2.090 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,97 \quad (0,97/1) \end{aligned}$$

$$\begin{aligned} \text{İşgücü yoğunluğu} &= \frac{\text{Parasal Ödeme Toplamı}}{\text{Üretim Miktarı}} \\ &= 2.030 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,46 \quad (0,46/1) \end{aligned}$$

olarak gerçekleşmektedir.

Sektörlerin sermaye yoğunlukları ise, sermaye tüketiminin üretim miktarına oranı ile değerlendirilir. Turizm sektöründe sermaye yoğunluğu hesaplandığında;

$$\begin{aligned} \text{Sermaye yoğunluğu} &= \frac{\text{Sermaye tüketimi}}{\text{Üretim miktarı}} \\ &= 53,4 \text{ Milyon YTL} / 4.415 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,01 \quad (0,01/1) \end{aligned}$$

sonucuna ulaşılır.

Sermaye payı gayri safi katma değer üzerinden hesaplandığında;

$$\begin{aligned} \text{Sermaye payı} &= \frac{\text{Sermaye Tüketimi}}{\text{Gayri safi Katma Deger}} \\ &= 53,4 \text{ Milyon YTL} / 2.090 \text{ Milyon YTL} \\ &= 0,03 \quad (0,03/1) \end{aligned}$$

bulunur.

Bulunan bu oranlar dikkate alındığında, emeğe yapılan ödemelerin hem üretim hem de gayrisafi katma değer içindeki payının sermayeye oranla yüksek olması, turizm sektörünün emek-yoğun bir sektör olduğunun göstergesidir. Aynı zamanda elde edilen bu sonuç, faktör yoğunluğu teorisinin de belirttiği gibi, emek zengini ülkelerin, emek-yoğun mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşarak bu mal ve hizmetler ile ihracata girmeleri gerektiği yaklaşımını, Türkiye açısından da doğrulamaktadır.

SONUÇ

Dünyamızın içinde bulunduğu koşullarda 2001 yılından başlayarak turizm sektörünün Türkiye Ekonomisi içinde etkinliğinin artmaya başladığı görülmektedir. Turizm sektörü nihai talebinde meydana gelecek bir artış hem sektör üretiminde hem de diğer ilişkili olduğu sektörlerin üretim miktarında artışa neden olmaktadır. Toplam ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayılarının da

yüksek olması bu nihai talep artışının sektör üretimleri üzerindeki etkisinin önemini belirlemede etkin olmaktadır.

Turizm sektörünün faktör yoğunlukları da özellikle emek gücü yüksek olan ülkemiz açısından önemli sonuçları bize göstermektedir. Sektörde emeğe yapılan ödeme paylarının hem gayrisafi katma değer hem de üretim miktarlarıyla ilişkilendirilmesi sonucu bulunan katsayılar, turizm sektörünün emek-yoğun bir yapıda olduğunu göstermektedir.

Turizm sektörü, her yıl artan döviz girdileri ile ülkemiz ekonomisinin lokomotifine olmaya namzet bir sektör olmasına karşılık, önemli sorunlarla da karşı karşıyadır. Sektörün temel sorunlarını yapısal ve güncel sorunlar olarak ikiye ayırabiliriz (TİSK Raporu: 2003 – 3). Tanıtım, eğitim, turizm işletmelerinin konumlandırılması, altyapı sorunları ve çevre korunması planı, mali ve teknik sorunlar, yapısal sorunları içermektedir.

Sektörün güncel sorunları ise; sektörde uygulanan KDV oranlarının AB ülkelerine oranla yüksek olması, turizm işletmelerinin KOBİ yatırım teşvik ve kredi kapsamına alınmaması, finansman sorunları, ihracatçı firmalara sağlanan teşviklerden turizm sektörünün de yararlandırılmaması, maliyetlerin düşürülüp rakip ülkelere karşı fiyat avantajı sağlanamaması, yurtdışından turist taşıma ve ülkeye girişte yaşanan sorunlar şeklinde sıralanabilir.

Turizm sektörünün milli gelirimiz ve ödemeler bilançosu üzerindeki etkileri dikkate alındığında, sektörün gelişimini tamamlaması, ekonomik anlamda verimlilik ve katma değerinin artması için sektörel sorunlara yönelik olarak önlemlerin alınması gerekmektedir. Böylece turizm sektöründe toplam kalite ve verimlilik artışı bir arada gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

- ÇİMAT , A.- BAHAR, O “Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisi İçindeki Yeri Ve Önemi Üzerine Bir Değerlendirme” Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 2003.
- Dış Ticaret Müsteşarlığı Turizm İstatistikleri,2004.
- KEPENEK Yakup, **Türk İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı (1963-1973)** , Ankara, 1977.
- KORUM Uğur, **Input-Output Analizi**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1963.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Turizm İstatistikleri,2004.
- MANİSALI, E., YARCAN, Ş. ,**Türk Turizm Endüstrisi Araştırması**, Turizm Bakanlığı Yayını, Ankara,1987.
- RONEY,S.A. “Sürdürülebilir Turizm: Eleştirel Bir Yaklaşım”, First Tourism Congress of Mediterranean Countries,April 17-21, Akdeniz University, Antalya, 2002.
- TİSK, **Turizm Raporu**, 2003.
- Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O , **Turizm Sektörü** ,Ankara,2004.
- USTA,Ö. Genel Turizm, Anadolu Matbaacılık,İzmir,2001.
- YİĞİTBAŞI Şehabettin, ATABEY N. Ata, **Mikro İktisat**, Şelale Matbaası, Konya, 2005.
- TÜİK, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı (1998)**, Ankara, 2005.
- TÜİK, **Türkiye Ekonomisinin Input-Output Yapısı (1996)**, Ankara, 2001.
- WTO**, World Tourism Barometer-2003.
www.turizm gazetesi.com.tr).
- www.tursab.org.tr TÜRSAB Turizm İstatistikleri
- <http://www.tuyed.org.tr>
- www.unwto.org ,Dünya Turizm Örgütü (WTO) İstatistikleri.